

О.А.КОЛЕСНИКОВ ЯК ГРАМАТИСТ

М.П.Кочерган

(доктор філологічних наук, професор, академік АН ВШ України, заслужений працівник освіти України, Київський національний лінгвістичний університет)

В статтє анализируются основные идеи, представленные в трудах А.А.Колесникова, свидетельствующие об оригинальности научной концепции автора как грамматиста.

The author analyzes a legacy of rich insights of Prof. A.A.Kolesnikov, that manifests his original scientific thinking as a grammarian.

Серед різноманітних наукових проблем, що були в полі зору О.А.Колесникова, особливо виділяються його студії в галузі граматики, зокрема дослідження граматичних категорій іменника. Розглядові цих граматичних категорій присвячена серія його статей, посібників (1; 2; 3) і монографія “Семантическое обеспечение грамматических форм имен существительных русского языка” (4), яку опубліковано 1988 року у видавництві “Вища школа” в Києві. У свій час автор цих рядків написав рецензію на цю монографію, де, зокрема, наголошувалося, що наша лінгвістика збагатилась новим, оригінальним і цікавим дослідженням, яке сприятиме створенню змістово орієнтованої моделі граматики (5). З того часу пройшло майже двадцять років, однак можемо впевнено констатувати, що і нині ідеї вченого є актуальними. Зупинимося на деяких із них.

Своїми працями автор довів необхідність розрізнати структуру коду і структуру кодованої інформації і відповідно враховувати відношення двох видів взаємопов’язаних парадигм: парадигм форм і парадигм граматичних значень, для яких не завжди характерний повний паралелізм (нерідко трапляються випадки двобічної диспропорції). Визнання парадигматичності обох планів граматичних категорій дозволило О.А.Колесникову уточнити окремі дискусійні питання опису граматичної системи, зокрема сформулювати такі поняття, як парадигма омонімічних форм слів нульового відмінювання типу *пальто, депо, ГАИ*, асемантичні формативи, багатозначність граматичних форм тощо.

На увагу заслуговує ідея неправомірності протиставлення граматичного значення як значення з високим ступенем абстрактності і лексичного як речового. О.А.Колесников переконливо довів, що нерідко лексичне значення є більш загальне за своїм змістом, ніж граматичне. Граматичне значення, на його думку, відрізняється від лексичного тільки формою представлення, а граматична абстракція характеризується у порівнянні з лексичною різними основами узагальнення: лексична абстракція – це узагальнення фактів дійсності, тоді як граматична – фактів мови.

Новою й оригінальною є інтерпретація О.А.Колесниковим граматичних номінативних категорій числа, роду й відмінка іменників. Так, форми типу *стена – стены, солдат – солдаты* він вважає такими, які об’єднані інваріантним значенням кількості. Крім них, автор виділяє “пусті” форми і форми-варіанти в некомплектних парадигмах. “Пустими” є числові форми в таких словах, як *смелость, золото, дрожжи, опилки* тощо, бо вони не позначають реального числа і зумовлені властивостями коду, а не структурою кодованої інформації. Некомплектні парадигми мають іменники *сани, очки, ножницы*, яким властива тільки одна форма множини, і незмінювані слова типу *депо, кино, кашне*, що мають лише форму однини. Однак лексичне значення цих двох груп слів дозволяє мати корелятивне значення числа (див. *одни сани – много саней, одно кино – десять кино*). Звідси всі іменники російської мови щодо граматичної категорії О.А.Колесников розподіляє між трьома групами: 1) ті, що мають взаємозумовлені форми із значенням однини і невизначеної кількості; 2) ті, для яких характерний варіант форми числа (однини чи множини), де відсутність однієї з числових форм компенсується аналітичними граматичними за функцією утвореннями; 3) ті, що мають “пусту” форму, несумісну з поняттям числа, котра зумовлена закономірностями мови як коду, але не структурою кодованої інформації. Виходячи з такої інтерпретації категорії числа, О.А.Колесников по-новому визначає статус збірних іменників: включає збірність і всі інші парадигми числа іменників у тетрарну опозицію парадигм граматичної категорії числа – *однина (агент), невизначена множина (агенты), збірна множина (агентура)*. Звідси, робить сміливий висновок учений, збірність – не лексико-морфологічний розряд, а числове значення.

У мовознавстві звичайним є погляд, що категорія числа іменників є словозмінною, а категорія роду класифікаційною. О.А.Колесников першим у мовознавстві переконливо довів, що різною мірою класифікаційний характер мають обидві з названих категорій. Наприклад, кваліфікаційне число в

дрожжи, сливки, золото, серебро і некласифікаційний рід у *супруг* і *супруга, змей* і *змея*. Спільний рід О.А.Колесников розглядає як синкретичний клас варіантних парадигматичних форм: *неряха сказав – неряха сказала, врач пришел – врач пришла*, оскільки такі іменники можуть бути розподілені в кожному окремому випадку між формами чоловічого і жіночого роду. Тут маємо справу з формальною недостатністю деяких іменників у вираженні ними значення статі. Іменники, в яких родові форми не мають нічого спільного з категорією статі, автор кваліфікує як іменники з пустою родовою формою.

Що стосується категорії відмінка, то значення відмінкових форм, за О.А.Колесниковим, реалізуються не в парадигмі, а в синтаксисі, тому слід визнати “синтаксичність” таких форм вираження. Оскільки відмінок є результатом дії функціональної синтаксичної залежності іменника і семантична сутність форм відмінка може бути визначена як позначення зв’язків і відношень референтів іменників, а не їх властивостей, то, на думку О.А.Колесникова, вважати усіченими (флексивно недостатніми) у вираженні відмінкових значень навіть невідмінювані іменники неправомірно. Невідмінювані іменники розглядаються як такі, що мають парадигму омонімічних відмінкових форм.

Особливо цікавими є спостереження автора над засобами компенсації морфологічної недостатності неповних парадигм слова (диспропорція між парадигмою форм і парадигмою значень категорії роду, недостатність парадигм числових і відмінкових форм). Автор доходить висновку, що усічені парадигми форм слова компенсуються утворенням як паралельних аналітичних форм, так і аналітичних okazіоналізмів. Розглядаючи аналітичні конструкції і критерії граматичності в них службового слова, він заперечує поширену в лінгвістиці думку про те, що процес граматикалізації лексичного значення пов’язаний з його десемантизацією. Якщо лексема набула статусу граматичності, то це сталося тільки тому, що вона семантична. Звідси закономірно О.А.Колесников говорить не про десемантизацію службового слова, а про його своєрідну пересемантизацію. Для того часу це був новий неординарний і навіть сміливий науковий погляд.

У цілому можна констатувати, що для всіх наукових праць О.А.Колесникова характерний полемічний характер, уміння підмити в концепціях попередників слабкі сторони, прагнення по-новому поглянути на стару проблему й аргументовано відстояти свої погляди. На прикладі морфологічних особливостей іменників учений, як ніхто до нього, глибоко розкрив діалектику зв’язку лексичного і граматичного в слові.

1. Колесников А.А. Использование лексических значений при анализе категории числа имен существительных //Очерки по лексике и словообразованию. – Ростов-н/Д., 1973.
2. Колесников О.А. Міжривнева синонімія і проблема граматичного значення // Мовознавство. – 1985. – №1.
3. Колесников А.А. Аналитизм в грамматической системе современного русского языка. – Измаил, 1992.
4. Колесников А.А. Семантическое обеспечение грамматических форм имен существительных русского языка. – К., 1988.
5. Кочерган М.П. Колесников А.А. Семантическое обеспечение грамматических форм имен существительных русского языка: Рецензія //Мовознавство. – 1989. – №2.